

was aan de Gereformeerde Bond — een kring, ongevoelig voor leuzen als 'opnieuw beginnen' en 'leve de eenheid' —, bleef het eigen blad *De Waarheidsvriend* trouw (29).

Zo bleef de stand van zaken gedurende de periode, dat de invloedrijke kerkbestuurder ds. F. H. Landsman (1907-1980) de scepter zwaaide over de hervormde pers en publiciteit. Maar na de teruggang in het aantal abonnees in de jaren zestig — 80.000 in 1946, 60.000 in 1958 en 45.000 in 1968 — en het einde van de vreedzame coëxistentie van de kerkelijke richtingen veranderde *HN*. Alle goede naoorlogse doorbraak-bedoelingen ten spijt bleek per saldo de wereld zich in de kerk te manifesteren in plaats van omgekeerd. De gedachte van de auteur dat het van 'realiteitszin' en 'moed' getuigde, dat *HN* het afbrokkelende en verzwakte christelijke organisatieleven niet verdedigde, begrijp ik dan ook niet (tenzij hij geen verband ziet tussen doorbraak en secularisatie) (68). Feit is echter, dat het blad aan deze 'moedige' houding een roemruchte periode dankt. Onder het hoofdredacteurschap van de radicale Bert van Duijn (vanaf 1973) stelde het inmiddels oecumenisch geheten opinieweekblad zich te weer tegen het CDA in wording en tegen het plaatsenvan kernwapens.

De journalist en historicus Michiel van Diggelen heeft de redactiegeschiedenis van *HN* beschreven, onder het aspect van de verdeling van de verantwoordelijkheid voor het weekblad tussen synode en redactie. Hij biedt veel nieuws, maar de affectieve strekking van de titel wordt niet verklaard. De lezersliefde is ongetwijfeld gebaseerd op de inhoud van het blad, maar daaromtrent biedt het boek weinig. Van Diggelen gaat wel af en toe bij wijze van illustratie 'met reuzestappen door de kolommen', maar dat leidt alleen tot obligate conclusies: de inhoud van *HN* wordt steeds gevarieerder, de stijl ontwikkelde zich van prekerig naar journalistiek, vernieuwingen in de kerk werden niet zonder meer afgewezen en de redactionele aanpak was over het algemeen beschouwend en meningvormend (55, 58, 63). De auteur prikkelt de nieuwsgierigheid naar de inhoud van het blad wel, onder meer door er op te wijzen, dat wie een beeld wil krijgen van de Hervormde Kerk tussen 1945 en 1965, *HN* niet ongelezen mag laten (55). Van Diggelen had ongetwijfeld geen tijd voor een grondig verhaal op basis van de leggers van *HN*. Zijn overzicht over vijftig jaar zou voor zo'n onderzoek een interessant uitgangspunt vormen.

George Harinck

P. W. M. Hasselton, *De wisseling van het opperbevel in februari 1940 getoetst aan de praktijk van de Oorlogswet in de periode 1887-1940* (Dissertatie Groningen 1995; Venlo-Antwerpen: Van Spijk, 1995, ix + 167 blz., f39,50, ISBN 90 6216 120 0).

'Wat heeft de Grondwetsherziening van 1887 te maken met het veelbesproken ontslag van de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht (OLZ), generaal I. H. Reynders, op 6 februari 1940?' Een intrigerende vraag vol juridische voetangels en klemmen die de historicus Hasselton poogt te beantwoorden in dit bescheiden boekje, dat de handelseditie vormt van zijn in Groningen verdedigd proefschrift. De rode draad in zijn betoog is de regeling en de praktische toepassing van het staatsnoodrecht in Nederland.

Hasselton stelt dat er voor 1887 in Nederland een codificatie van het staatsnoodrecht van Franse origine bestond. De internationale ontwikkelingen in de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw overtuigden regering en parlement van de noodzaak dit onderwerp opnieuw te bezien. Dit leidde ertoe dat in de herziene Grondwet van 1887 een artikel (187) werd opgenomen waarin de mogelijkheid werd geschapen dat voor de handhaving van de uitwendige veiligheid door of vanwege de koning de staat van oorlog of de — veel verder gaande — staat

van beleg werd afgekondigd. De uitwerking in een organieke wet kreeg pas haar beslag in de Oorlogswet van 1899. Voor deze verdraging geeft Hasselton een aannemelijke verklaring.

The proof of the pudding is in the eating. De mobilisatie tijdens de Eerste Wereldoorlog bracht enkele gebreken in de Oorlogswet aan het licht. Dit betrof vooral het gemis aan delegatie-bevoegdheid. De OLZ, generaal C. J. Snijders was — zeker na een opzienbarend arrest van de Hoge Raad — niet bevoegd militair gezag in de militaire bevelsketen te delegeren. Daarnaast bleek de vraag of het militair gezag over een exclusieve verordenende bevoegdheid beschikte, niet afdoende geregeld. Ten slotte was de staatsrechtelijke positie van de opperbevelhebber zelf niet goed afgedekt. Generaal Snijders' standpunt dat hij aan de gehele ministerraad verantwoording schuldig was en niet uitsluitend aan de Minister van Oorlog, leidde na het vertrek van de begripsvolle minister N. Bosboom tot het nodige gekrakeel. Hasselton gaat uitvoerig op de botsingen in. Hij kiest daarbij onomwonden partij voor Snijders: de ministerraad moet een opperbevelhebber die bevoegdheden en ruimte geven die nodig zijn om een geloofwaardig militair beleid te voeren. Geef de militair wat des militairs is, zo lijkt het motto. Een recht door zee opstelling, die mij *au fond* sympathiek is, maar toch niet altijd overtuigt door gebrek aan nuance en inlevingsvermogen. Zo lijkt me de kenschets van mr. B. C. de Jonge als 'anti-militarist' licht overtrokken. Het aardige van de beschouwing over de Eerste Wereldoorlog is wel dat Hasselton terecht constateert dat de afkondiging van de staat van oorlog en de staat van beleg op grotere schaal heeft plaatsgevonden dan in de literatuur wordt gesuggereerd (L. de Jong) en dat het militair gezag ondanks alles bevredigend heeft gefunctioneerd, sterker nog: op verzoek van Justitie (vreemdelingentoezicht) en Financiën (bestrijding smokkelanj) bleef het militair gezag langer gehandhaafd dan strikt militair nodig was.

Tijdens het Interbellum verzuimden de achtereenvolgende regeringen de Oorlogswet aan de inmiddels opgedane ervaringen aan te passen. De auteur acht dit laakbaar en maakt van zijn hart geen moordkuil. Ondanks zijn opwinding komt hij echter niet tot een afdoende verklaring voor de nalatigheid. Meer dan het signaleren van een kloof tussen krijgsmacht en samenleving heeft hij niet te bieden. Het deel over de ontwikkelingen in deze jaren is overigens van een opvallende eenvoud. Hasselton voegt wat betreft de binnenlandse of buitenlandse ontwikkelingen nauwelijks nieuwe inzichten toe, integendeel! Hoewel zijn literatuurapparaat ook moderne werken telt, ademt zijn beschouwing de geest van de jaren vijftig: de afbraak van de defensie wordt schril gehemeld, de socialisten zijn de kwade pieren en een krachtige defensie zou uit neutraliteitsoogpunt zijn geboden.

Gelukkig kan hij melden dat de militairen wel de eisen van hun tijd verstonden. Zij zorgden ten minste voor de praktische *Handleiding voor de uitoefening van het Militair Gezag*, die tijdens de mobilisatie van 1939-1940 goede diensten bewees.

Helaas bleek toen hun uitgangspunt, dat tegelijk met de mobilisatie ook de staat van beleg zou worden afgekondigd, niet valide. De pas benoemde opperbevelhebber, Reynders, moest *contrecoeur* een 'herenakkoord' accepteren, waarbij slechts een beperkt aantal artikelen uit de Oorlogswet werd geactiveerd. Een beslissing waarvan de generaal, naarmate de tijd verstreek en duidelijk werd dat minister A. Q. H. Dyxhooft niet de gewenste bevoegdheden bij zijn collega-ministers kon lospeuteren, steeds meer spijt kreeg. De conflictstof hoopte zich op (richtlijnen voor de pers, mobilisatieclubs en de militaire strategie) en uiteindelijk kon Reynders op 6 februari zijn biezen pakken.

Voor Hasselton herhaalt de geschiedenis zich. Net als in 1914-1918 kreeg de opperbevelhebber niet die bevoegdheden die hij nodig had. En net als bij zijn hoofdstuk over de discussies rond generaal Snijders kiest Hasselton wederom de kant van de topmilitair. En opnieuw moet geconstateerd worden dat zijn betoog niet op alle punten even sterk is. Hasselton heeft niet alleen relevante literatuur gemist (bijvoorbeeld de beschouwing van Klinkert en Naarden over

de AJC-enquête), hij kent ook grote waarde toe aan de verslagen van de Parlementaire Enquêtecommissie als betrouwbare bron waar het de visies van de betrokken hoofdrolspelers in de vooroorlogse jaren betreft. Daarnaast geeft hij weinig blijk van inzicht in het verloop van ambtelijk-politieke processen en is hij niet altijd even gelukkig bij het hanteren van militaire begrippen.

Waar de auteur in de tien beschouwende hoofdstukken de forse penseelstreek hanteert, is zijn conclusie van een verblijdende nuance. De zakelijke geschillen tussen regering en opperbevelhebber en de daarbij behorende emoties hadden niet zo behoeven te escaleren als de staatsrechtelijke verhouding tussen civiel en militaire gezag in een moderne Oorlogswet beter zou zijn vastgelegd. Of daarmee de wisseling van het opperbevel had kunnen worden voorkomen, blijft evenwel de vraag.

Samenvattend. De originele invalshoek heeft weliswaar enkele kleinere nuanceringen in het bestaande historische beeld aangebracht, maar door een gebrekkige uitwerking toch niet geboden waar op werd gehoopt: een beter inzicht in de controverse Reynders Dyxhoorn. Dat de bladzijden bij de eerste raadpleging al spontaan uit de band vielen, is wellicht symptomatisch voor het werk.

P. H. Kamphuis

J. M. van der Linde, *Werkelijk, ik kan alles. Werkers in kerkelijke arbeid in de Nederlandse Hervormde Kerk 1945-1966* (Dissertatie Utrecht 1995, Mission XII; Zoetermeer: Boeken-
centrum, 1995, 536 blz., f75,-, ISBN 90 239 0962 3).

'Wika's', werden ze genoemd, als afkorting van 'werkers in kerkelijke arbeid'. En ze moesten van alles kunnen; met een combinatie van zelfspot en zelfbewustzijn werd van de afkorting wika wel gemaakt: 'werkelijk, ik kan alles'. Tussen 1945 en 1966 waren er in totaal zo'n 245 werkers actief na een opleiding bij Kerk en Wereld. Over deze groep gaat het in dit omvangrijke boek, dat gebaseerd is op archiefstudie en op interviews met betrokkenen. Kerk en Wereld was een antwoord op de ontkerkelijking en secularisatie die in de periode tot de Tweede Wereldoorlog dramatisch snel de plaats van de Hervormde Kerk binnen de Nederlandse samenleving had aangetast. Tijdens de oorlog ontstonden nieuwe initiatieven op het terrein van evangelisatie. Na de oorlog werd op het landgoed 'de Horst' te Driebergen Kerk en Wereld — een academie met internaat en een sociologisch onderzoeksinstituut — opgericht om op professionele wijze de secularisering aan te pakken. Centraal stond vormingswerk, gecombineerd met evangelisatie, herkerstening, of — zoals het tenslotte werd aangeduid — apostolaat. Op de academie van Kerk en Wereld werd een tweejarige opleiding voor jeugdwerk gegeven, gevolgd door een praktijkjaar en een derde opleidingsjaar, dat werd afgesloten met een evangelistenexamen. In 1953 werd deze opleiding omgezet in een Sociale Academie. De opgeleide werkers in kerkelijke arbeid (wika's) kwamen onder andere terecht in het maatschappelijk werk, het vormingswerk op het platteland, in de jeugdzorg en in het arbeidsapostolaat. Een probleem bleek de band met de kerkelijke organisatie; veel wika's werden niet — zoals aanvankelijk de bedoeling was geweest — aangesteld door een kerkeraad, maar zochten zelf een plek op de arbeidsmarkt. Was er aanvankelijk een nauwe onderlinge band tussen de wika's, die door het afleggen van een belofte ook gesanctioneerd werd, in de loop van de jaren vijftig begon die te verslappen. Na 1957 werd de organisatorische binding met Kerk en Wereld doorsneden, in 1964 werd voor het laatst de belofte afgelegd, en wika werd een woord uit het verleden.